словник. Берлін, 1939. **СРЯ** *Словарь русского языка: В 4-х т. М., 1985-1988.* **СУМ** *Словник сучасної української мови: В 11-т. К., 1970-1980.* **СЯ** *Якутські С. та О. Російсько-український словник військової термінології. К., 1928.*

1. Маковський М.М. Удивительный мир слов и значений: иллюзии и парадоксы в семантике. М., 1989. С.32. 2. Родзевич Н.С. Метафора спільне джерело творення термінологічної лексики в слов'янських і західноєвропейських мовах // Дослідження з лексикології та лексикографії. К., 1965. С.140. 3. Кочерган М. Зміст і принципи контрактивної лексикології // Мовознавство. 1996. №1. С.72. 4. Алексеева Л.М. Термин и метафора. Пермь, 1998. С.126. 5. Кулиев Г.П. Метафора и научное познание. Баку, 1987. С.79. 6. Родзевич Н.С. Метафора спільне джерело творення термінологічної лексики в слов'янських і західноєвропейських мовах // Дослідження з лексикології та лексикографії. К., 1965. С.147.

СЛОВОТВІРНІ НЕГАРАЗДИ НОВІТНЬОГО ТЕРМІНОТВОРЕННЯ

© Іван Борисюк, 2000
Інститут української мови НАН України, Київ

Сучасний етап розвитку української термінології, процесу нині бурхливого й багато де в чому різноспрямованого і неузгодженого, виявив цілу низку негативних рис, зокрема на рівні словотвору, на які варто звернути пильнішу увагу.

Згадані негативи умовно можна поділити на два різновиди: 1) невиправданий пріоритет у відносних прикметниках суфікса ***-ов- (-ев-, -єв-)***; 2) невикористання питомих словотвірних моделей для найменування опредметнених процесів і перекладу іншомовних активних дієприкметників.

Чи не найвагомішим чинником розвитку будь-якої мови в усі часи була внутрішньомовна аналогія на всіх рівнях (вимова, наголос, словотвір тощо). Саме спираючись на аналогію, ми визначаємося з наголосом у незнайомому слові, добираємо похідний прикметник до іменника, загалом, творимо будь-що нове в мові.

За багато століть українська мова витворила розгалужену, гнучку і доволі стрункy систему засобів творення різноманітних прикметників, насамперед до цих засобів належать суфікси і, звичайно, наголос. Розгляньмо деякі з узвичаєних словотвірних моделей.

Будівля > будівéльний, відгодівля > відгодівéльний, заготівля > заготівéльний, торгівля > торговéльний (чому не ***торгівéльний*** – за аналогією до попередніх?);

кáхлі (досі в рекламі зросійська пишуть ***кáхель***) > ***кахля́ни́й*** «виготовлений з кахлів» і ***кахíльний*** «який виготовляє кахлі»;

тáхлі (рос. ***филёнка***) - аналогійно > ***тахля́ни́й*** і ***тахéльний***;

цéгла – аналогійно > ***цегляни́й*** і ***цегéльний; я́сла > я́сéльний.***

Чому ж нині від іменника ***межи́вузля*** (***міжвýзля***) похідний відносний прикметник пропонують у формі ***міжвузловий***? Адже, з одного боку, природнішими видаються форми ***межи́вузля́ний*** чи ***межи́вузéльний*** (***міжвузлянúй*** чи ***міжвузéльний***), а з іншого, коли вже творити прикметник за допомогою суфікса ***-ов-***, то від м'якої основи на [*л*'] іменника середнього роду вийти мало ***межи́вузлéвий*** або ***міжвузльовúй***, тоді як ***вузловúй < вýзол.***

Від слова ***ви́сівки*** сьогоднішні словники пропонують найперш похідне ***висівкóвий***, не помічаючи, що вже давно існує логічно утворений, зафіксований академічними словниками прикметник ***висівча́ний.***

За радянських часів побутувала в українській мові форма ***ви́ставочний***

(<***ви́ставка***), тепер її, як русизм, замінено на ***виставко́вий***. Натомість багатовікова традиція українського прикметникового словотвору підказує форму ***виставча́ний***, порівн.: ***петрі́вка > петрівча́ні ночі, до́світки > досвітча́ні розмови, горі́лка > горілча́ний брат*** (рос. ***собутыльник***). Та й в інших подібних випадках народний словотвір віддавав перевагу суфіксові ***-ан-(-ян-)*** або ***-ельн-*** чи ***-ен-***, порівн.: ***карто́пля > картопля́ний, коно́плі > конопля́ний, бо́рошно > борошня́ний, біли́зна > білизня́ний, вапно́ > вапня́ний*** і давніше ***вапе́нний*** (тепер же наша реклама пропагує форму ***вапно́вий наліт***), ***сотня > со́тенний*** (прикметник) і ***соте́нний*** (як іменник), ***голо́бля > голобе́льний*** і т. ін. Як бачимо, не останню роль відігравав також наголос.

Назагал, суфікс ***-ов-*** (***-ев-, -єв-***) може придатися там, де вкрай потрібно розвести якісний і відносний прикметники, як-от: ***серде́чний*** "щирий" і ***серде́шний*** "нещасний" (якісні) – ***серце́вий*** "пов'язаний із серцем" (відносний), ***коне́чний*** "необхідний" (якісний) – ***кінце́вий*** "що на кінці" (відносний). Але яка нагальна потреба від, приміром, ***лави́на*** творити прикметник ***лавино́вий***, коли давно функціонує модель ***рослина́ > рослинний, картина́ > картинний, машина́ > машинний***? Приклад виправданого вжиття цього суфікса: ***причина́ > причино́вий зв'язок***, бо ***причинний*** – це "божевільний".

Часто можна почути, що, мовляв, до форманта ***-ов-*** (***-ев, -єв-***) охоче вдавалися термінознавці 20-их років, але не забуваймо, що, на жаль, більша частина напрацьованого тоді матеріалу не пройшла апробації в живому фаховому мовленні. Крім того, панівне в ту пору гасло «геть від Москви», свідомо чи ні, але часто-густо оберталося не в усьому бажаною для української мови орієнтацією на польську, зокрема й щодо зазначених форм. Недарма ж деякі дотепники прозивали тогочасну українську мову ***кошмаро́вою***, маючи, передусім, на увазі мовні експерименти в термінології.

Ще одна не по-хазяйськи оброблена нивка в сьогоденному термінознавстві – назви опредметнених процесів. І тут не без крайнощів: за часів «природної двомовності» в українські терміносистеми за російським зразком активно впроваджувано форми на ***-ка*** (***обробка, усушка, утруска***), тепер їх так само завзято вилучають, геть-чисто всі заміняючи на ***–ння*** і ***–ття***. Мало того, нині, саме через отаку запопадливість, як російським формам на ***-ка***, так і на ***-ние, -тие*** в українських терміносистемах майже виключно відповідають іменники з формантами ***-ння*** і ***-ття***. Але ж, по-перше, суфікса ***-к-*** народна мова в цьому значенні аж ніяк не уникає, досить хоча б переглянути 4-томний Словник Грінченка, а по-друге, окрім названих, українська мова має напохваті чимало інших засобів на те, щоб відповідно найменувати опредметнений процес. Ось лише кілька прикладів, узятих із 6-томного академічного Українсько-російського словника:

ви́пари – рос. ***испарения;***

ви́проба – испытание; ви́проби – *(для тренировки собак) охотн.* ***полевые испытания;***

відві́дини, -дин, - посещение; перепро́сини – извинения;

перехо́в, -у, редко, чаще мн. ч. перехо́ви, -ів, - перепрятывание (звідки, до речі, й ***перехо́ванець – укрывающийся***); ***пі́дслухи, -хів, - подслушивание; пі́дгляд, -у, редко, чаще мн. ч. пі́дгляди, -дів, - подсматривание; подглядывание; схов, -у, - хранение, сохранение, сбережение;***

ро́зслід, -у, - расследование; ужи́ток (вжи́ток) – употребление.

А ще з живих уст:

- *Щоб за кордон їхати, треба закордонного паспорта виробити.*
- *А скільки ж грошей тре' на ту ви́робу?* (людина, вихована на сучасній літературній мові, неодмінно сказала б ***ви́роблення***)

Перед кожним новим поколінням українських термінознавців, у наддаток до всіх інших проблем, щоразу постає питання добору точних відповідників до російських (а віднедавна ще й англійських) активних дієприкметників. Чимало в цій галузі вже напрацьовано, зокрема, добру справу зробив "Російсько-український словник технічної мови" Войналовича і Моргунюка (Київ, 1997), запропонувавши користувачеві широку гаму питомих словотвірних моделей. Проте хотілося б привернути увагу до ще двох не залучених до активного термінологічного вжитку формантів.

Історично дієприкметниковий суфікс ***-ом-*** здавна виступає словотворчим засобом в українських прикметниках, порівн.: ***відо́мий, пито́мий, знайо́мий, свідо́мий, блиго́мий*** "близький", ***вато́мий, їдо́мий*** "їстівний", ***зникомий*** (рос. ***исчезающий***), зрештою, ***рухо́мий***. Як бачимо, рідковживаним цього суфікса не назвеш, тим часом за його допомогою, керуючись знову ж таки аналогією, можна утворити семантично прозорі, легкозрозумілі назви дійових ознак, як-от: ***бігома*** *хвиля, мішень* – рос. ***бегущая*** *волна, мишень* – замість пропонованих у новітніх словниках ***біжна́, бігу́ча*** або ще якось. Власне кажучи, ***бігу́ча*** – це прикметник якісний, на зразок: ***тягу́ча*** *пісня* (бо інша може бути ще тягучіша), ***несу́ча*** *курка* (ще якась може нести більше яєць), ***везу́чий*** *віл* (у власне-українському значенні "здатний добре везти": *старий віл, та ще везучий*). У нашому ж випадку потрібен відносний прикметник.

Функцію, аналогічну до ***-ом-***, в українській мові виконує суфікс ***-им-***, порівн.: ***вида́ма*** *смерть* "неминуча очевидна смерть", *іти на* ***вида́мий*** *ро́змир* "цілеспрямовано йти на конфлікт", ***нещади́мий*** "нічого не вартий, ні до чого не придатний" (*голь нещадима* – рос. *голь перекатная*), ***пити́мий*** "питний" тощо. Попри їхню генетичну дієприкметниковість, народна мова вживає цих суфіксів виключно в прикметниках – подібно до теж історично дієприкметникових ***-уч (-юч), -ач(-яч), -ущ(-ющ), -ащ(-ящ)***.

Перекладаючи активні дієприкметники, не зайво буде опрацювати відповідний матеріал сербохорватської мови. Саме ця мова з-поміж усіх слов'янських найближче стоїть до української в плані частотності вживання згаданих дієприкметників, інакше кажучи, вона їх практично не використовує, виробивши натомість досить стрункy схему найменування тих понять, до яких зокрема російська мова здебільшого добирає зазначені дієприкметникові форми.

Підсумовуючи, нагадаю відому сентенцію про те, що чужої мови можна навчитися за рік, а рідну опановують усе життя. Отож, усім, хто присвятив себе складному і цікавому світові термінів, не варто думати, що якоїсь ясної миті ви нарешті вхопили Бога за бороду і відтепер маєте незаперечне право керуватися лише власним відчуттям мови, сказано ж бо: *а мова – як море...*

ТЕРМІНОЛОГІЯ В ЇЇ ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

© Світлана Панченко, 2000
Львівський національний університет

Наукова термінологія—вище породження людської думки, при тому національної за